

Csőzik Rita

ÁTALAKULT LÁZADÁS MAGYAR EGYETEMISTÁK ÉS FŐISKOLÁSOK POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓJÁNAK VÁLTOZÁSA

Magyarországon a rendszerváltás után a társadalom olyan társadalmi-lélektani válságba került, ami a politikai intézményrendszert is áthatotta. Ebben az új folyamatban egyéni szinten tovább élnek a korábbi társadalmi és politikai tapasztalatok, viszont időről-időre érzékelhetővé válnak a generációk közötti különbségek. Az egyetemisták és főiskolások nemzedékével kapcsolatban azonban nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett generációról. A mai fiatalok lázadása racionális lázadásnak tekinthető, amely nélkülöz bármiféle kollektív, egységes megmozdulást, így az individualista érdekek és életstratégiák előtérbe kerülésével, a társadalom adta lehetőségek teljes kihasználásával egy új nemzedék áll előttünk. A fiatalok viszonya a mai politikai élethez rendkívül ambivalens, és nem annyira kiábrándultságról, mint inkább érdektelenségről beszélhetünk, amely együtt járhat az ismeretek hiányával is. Lázadásuk nem konfrontatív, nem áll szemben a hatalommal, hanem egyfajta kivonulás. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy feltérképezhetővé váljon a XXI. századi magyar egyetemi ifjúság politikájához fűződő viszonyrendszere, illetve az ezzel kapcsolatos reprezentációi.

Kulcsszavak: politikai szocializáció * rendszertranszformáció * revolutív modell * szocializációs ágensek * identitás * politikai aktivitás * politikakép.

BEVEZETÉS

Az elmúlt két évtizedben számos változás zajlott le itthon és globális szinten egyaránt. Hasonlóak-e a mai fiatalok a korábbi generációkhoz, vagy gyökeresen eltérő életmódot folytatnak elődeikhez képest? Mások a társadalmi, politikai viszonyok, más szempontok érvényesülnek, amely azonban nem feltétlenül egyenlő a gondolkodásbeli és viselkedésbeli különbözőséggel. A megváltozott világhoz való adaptáció természetesen maga után vonhat bizonyos változásokat.

A rendszertranszformáció következtében számos átalakulás állt be az élet szinte minden területén, amely különböző módon és mértékben érintette, érinti mind a

mai napig a felnövekvő ifjúságot. A generációs különbözőségek miatt a kommunikáció, a bizalom kifejlődése és az értékek átadása nehézkessé, bonyolulttá vált. A tudásmegszerzéssel kapcsolatos lehetőségek erőteljesen kibővültek. Míg az idősebb korosztály számára csupán korlátozott módon vált elérhetővé a felsőfokú végzettség megszerzése, addig a fiatalok lehetőségei kitágultak. Ehhez a folyamathoz szorosan kapcsolódik az idegennyelvi tudás megszerzése és külföldi felsőoktatási intézményekben való kamatoztatása. Korábban elképzelhetetlennek hitt lehetőségek tárháza nyílt tehát meg a fiatalok előtt. A normák, az értékek és attitűdök ezzel párhuzamosan alakultak, formálódtak.

A mindenkori fiatalok relatíve több időt töltenek el az oktatási rendszerben, és később kerülnek a munka világába. A szocializáció kitolódott, a hangsúlyok más-hová helyeződtek. A meghosszabbodott ifjúkor a politikai szocializáció folyamatában is változást jelent. Később zárul a felelősséggel kevésbé terhelt időszak, lassabban indul be a változás: az önállósodás, a munkavállalás, a házasságkötés, a gyermekvállalás, a családalapítás és mindez visszahat és formálja, módosítja az egyén kognitív és emocionális világát. A politikai szocializáció egész életen át tartó folyamatnak tekinthető, amelynek mindenki részese. A szabályok megértésétől, a nemzeti értékekhez való kötődésen keresztül egészen a szavazóurnához járulásig mind-mind a politikai szocializáció egyes elemével, megnyilvánulási formájával találkozhatunk.

Magyarországon az ezzel foglalkozó kutatások eredményei azt tükrözik, hogy a generációk közötti demokratikus politikai értékek és ismeretek átadása nem teljesen zökkenőmentes, akadnak hiányosságok, illetve nehézségek. Míg a korábbi években erős elhatárolódás jellemezte a politikai életet a mindennapi élettől, addig napjainkban a politika már bárki számára könnyen elérhető tudománnyá, foglalkozássá, lehetőséggé vált. A kérdés csupán az, hogy az egyén képes-e élni az új viszonyok által kínált lehetőségekkel (SZABÓ I. – ÖRKÉNY 1997). Jelen tanulmányunk összefoglalja azokat az elméleteket és korábbi kutatási eredményeket, amelyek a politikai szocializáció, a politikai értékek, identitások, magatartásminták, a politikai kultúra kialakulásának és életen át tartó folyamatának változásait írják le. A tanulmány célja, hogy egyfajta gondolati keretet adjon a tanulmánykötet írásainak. Álláspontunk szerint ugyanis mindazon fontos folyamatok mögött, amelyekről a szerzőink írnak, egyértelműen a politikai szocializáció érhető tetten. A pártok iránti szimpátiák mögött, nem tagadva a kognitív és racionális elemek hangsúlyos voltát, kulturális reprezentációk, szocializációs ágensek, nemzedékről nemzedékre átadott emocionális és értékminták húzódnak.

A POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓ A KÁDÁR-KORSZAKBAN

A politikai szocializáció folyamatában a társadalmi-politikai rendszer szervezeten és intézményesen adja át a kész világképeket, világértelmezéseket (ismereteket,

értékeket, normákat, magatartási mintákat) az új generációknak, hogy továbbörökítse bennük magát, ezáltal biztosítva az állampolgárok lojalitását (SZABÓ I. 1991). A mindennapi élet sikeressége szempontjából alapvető jelentőségű normák, attitűdök, társas készségek, szociális szerepek elsajátítása is e keretek között valósul meg. Korunk jellemző vonása, hogy a szocializációs periódus a korábbiakhoz képest lényegesen megnyúlt, a gyermek viszonylag korán kilép a családi kötelékekből és valamilyen intézmény hatása alá kerül, ezáltal válnak hangsúlyosabbá a serdülőkori és ifjúkori szocializációs folyamatok (VÁRINÉ 1976).

Mindig egy adott ország vagy nemzet kultúrájának figyelembe vételével beszélhetünk politikai szocializációról, hiszen minden államban más és más hatások érvényesülnek.

Az alábbi főbb jellemzők, elemek mentén érdemes megragadni a fogalom komplexitását: tanulási folyamat jellegű; személyiségfejlődés különböző szakaszaiban eltérő képet mutathat; normák, értékek, attitűdök áthagyományozása történik; szocializációs ágenseknek kitüntetett szerepe van; politikai rendszer stabilitás-labilitása befolyásolhatja; generációk szocializációja eltérhet más generációkétól (KÉRI 1987).

Kelet-Európában, így Magyarországon más társadalmi viszonyok alakultak ki, mint Nyugaton. A második világháború utáni szovjet térnyerés átalakító hatással bírt e régióra, ebben a rendszerben a politikai szocializáció megkettőződött. A hivatalos, intézményes szocializáció mellett létezett egy másik, amely a polgári örökség részeként, a háttérben, öröklődött tovább az egyes generációk között. Az emberek nehezen tudták összeegyeztetni a totális hatalom által hangoztatott képet, azzal az érzéssel, amely bennük munkált. A kettő ugyanis homlokegyenest eltért egymástól. Két társadalom létezett egyidejűleg. Az egyiket a hétköznapijaik során tapasztalták meg, míg a másik leginkább a tankönyvek, a kultúraközvetítők és a média segítségével jelent meg (SZABÓ I. 1992).

Az 1956-os forradalmat követően a nemzeti tematika pártállam általi kisajátítását sajátosan leegyszerűsítő gondolkodási mechanizmusok, valamint ezzel párhuzamosan a magán- és hivatalos közegben alkalmazott felépített értékrend kísérte. A szocialista nemzet, szocialista állam fogalma a hétköznapi tapasztalások szintjén azonban másként jelent meg, nem kínált válaszokat nemzeti kérdésekre és nyilvános társadalmi kontrollja is korlátozott volt.

A tapasztalatok nem támasztották alá azt a pártállam által kijelentett tézist, mely szerint a hatalmat a munkásosztály gyakorolja. A hetvenes évek közepére vált nyilvánvalóvá, hogy jelentős társadalmi különbségek, egyenlőtlenségek vannak. Az oktatásban gyakori volt a hallgatók származás szerinti megkülönböztetése, és ez a tény a felsőoktatási intézményekbe való bejutásra, ezáltal pedig a további életpályák alakulására is rányomta a bélyegét.

Az egyenlőség eszméje és a valóság között egy sajátos kognitív disszonancia-redukciós mechanizmus tükröződött, hiszen ha a szocializmusban a munkások az urak és emellett egyenlőség van, akkor ebből eredően mindenkinek munkásnak kellett lennie.

De a munkásosztály vezető szerepe sokak számára nem jelent meg egyértelműen a hétköznapokban. Hiszen a szocialista emberképnek nem volt egy valóságra lefordítható, a mindennapokhoz kapcsolódó, átélhető formája. A két világháború közötti élmények a családi szocializációban éltek és adódtak tovább (SZABÓ I. 2009). 1989 után az embereknek anélkül kellett újjáépíteniük politikai identitásukat, hogy támaszkodhattak volna a politikai kultúra érvényes tradícióira, biztonságos tájékozódási pontokra. Magyarország így különösen izgalmas kutatási terepnek bizonyult. A rendszertranszformáció olyan változásokat hozott magával, amely számos vizsgálatot eredményezett (SZABÓ I.–CSEPELI 1984, CSANÁDY–LUX 1992, ERŐS–MURÁNYI–PLICHTOVÁ–VARGA 1997, SZABÓ I.–ÖRKÉNY 1997, SZABÓ I.–FALUS 2000, CSÁKÓ–BERÉNYI–BOGNÁR–TOMAY 2000, LAKI–SZABÓ A.–BAUER 2001, BAUER–SZABÓ A. 2005, BAUER–SZABÓ A. 2009). Az azóta eltelt 22 év alatt egy olyan új korosztály nőtt fel, amelynek már kevés közvetlen kapcsolata van az elmúlt politikai rendszerekkel, ugyanakkor az új rendszerrel kapcsolatos attitűdjei is ambivalensek (GAZSÓ F.–LAKI 2000, SZABÓ A.–KERN 2011, LAKI–SZABÓ A. 2012).

A rendszerváltás után a magyar társadalom lélektani válságba került, ami a politikai intézményrendszert is áthatotta. Ebben az új folyamatban tovább éltek az egyénben a korábbi társadalmi és politikai tapasztalatok is. „A társadalom tagjainak nem alakult ki megbízható képük a társadalom-lélektani viszonyokról. (...) A mai társadalom-lélektani feszültségek okai abban az ellentmondásban rejlenek, hogy az új rendszer sem intézményrendszerében, sem működésében nem vállal közösséget az előzővel, ideológiája pedig a korábbi hivatalos ideológia antitézise, miközben a társadalom, az emberek, a mindennapi élet, az értékek világa megőrizte korábbi meghatározottságait, és megannyi szállal kötődik a rendszerváltás előtti valósághoz. Egy rendszert le lehet „váltani”, egy társadalmat nem.” (SZABÓ I. 1994, 62–63). Magyarországon tehát ebből a szempontból igen érdekesen alakult a politikai reszocializáció.

A nemzedékek közötti választóvonal a rendszerváltás után leginkább a múlthoz való viszony mentén bontakozott ki (KARÁCSONY 2005). A kontinuitás a politikai rendszer magas szintjeihez való passzív, távolságtartó viszonyban érhető tetten. Annak ellenére, hogy napjainkra a politika mindennapi életünk részévé vált, továbbra is megmaradt (még ha nem is annyira élesen) ez a fajta kettősség. Az egyén szubjektíve úgy éli meg a politikát, mint egy rajta kívül álló, távoli dolgot, amelybe alig-alig lehet beleszólása. A múlt örökségének súlya azonban a fiatalokat nyomasztja a legkevésbé.

A XX. században a politikai szocializáció Magyarországon (hasonlóan a többi kelet-európai országhoz) revolútív vonalat követett szemben a nyugati evolútív modellel. A revolútív modellben a társadalom nagyobbik része identitásának újra-definiálására kényszerült.

A politikai magatartás rendszerint a politikával kapcsolatos aszimmetrikus viszonyban képeződött le, az egymást váltó identitásstratégiák korszakonként kétosztatú („jók” és „rosszak”) módon jelentek meg. A revolútív események (for-

radalmak, hatalomváltások) mély nyomokat, sebeket, megrázkódtatásokat okoztak a társadalomban, amely arra szocializálódott, hogy folyamatosan bűnbak csoportokat találjon magának. Emellett mélyen és tartósan rögzült a társadalmi alá- és fölérendeltségi viszonyrendszer szemben a demokratikus mellérendeltégi viszonyokkal. Mindezeknek megfelelően a magyar politikai alrendszer jellegzetességei hosszútávú tendenciákat mutatnak: a hatalommegosztás-, az érdekvédelmi szervezetek hiánya, a közvélemény igényeinek, értékeinek és érdekeinek figyelmen kívül hagyása, a párt(ok) omnipotens jellege, valamint az individuális értékek alacsony árfolyama.

A társadalom hétköznapi működése a többség számára az állampolgári kisebbségi érzést termelte újjá. A Kádár-korszakban a közvélekedés visszacsatolásának legitim módja erőteljesen korlátozva volt. A rendszer bukására ugyanakkor nem sokan számítottak, de csupán keveseknek volt ellenükre. A fordulat azonban nem katarzist váltott ki – mint az NDK-ban vagy Romániában, ahol hirtelen omlott össze a rendszer -, hanem inkább megkönnyebbülést, hiszen a folyamatos változás fokozatos adaptációs lehetőséget vont maga után, összességében pedig békés átmenetet kínált. A társadalom többségének aktív közreműködése nélkül valósult meg a rendszerváltás (SZABÓ I. 2000, 2009). Laki László és Szabó Andrea 2012-es cikkükben egyenesen azt állítják, hogy a rendszertranszformáció után kialakult demokratikus politikai szocializációra – hasonlóan a Kádár-korszakhoz – a dualitás jellemző. A szerzőpáros szerint ebben a duális modellben az egyén tapasztalatai és a „létező demokrácia” (a létező szocializmus kifejezés nyomán) saját, hivatalos öndefiníciója között súlyos ellentmondás feszül (ezt nevezik a szerzők félperifériás szocializációnak). A feszültség eskalációjának következményei pedig súlyosak lehetnek: akár a rendszerrel szembeni állampolgári lojalitás felmondása, és a társadalmi, politikai válság kialakulása is lehetséges.

A SZOCIALIZÁCIÓS ÁGENSEK MŰKÖDÉSE A RENDSZERTRANSZFORMÁCIÓT KÖVETŐEN

CSALÁD

A politikai rendszer megváltozásának hatására némileg átalakultak, módosultak a politikai szocializációs ágensek korábbi funkciói. A család, az iskola, a kortárs csoportok és a tömegkommunikáció politikai szocializációban betöltött szerepe megváltozott. Az oktatási rendszer és a tömegmédia addig centralizált szocializációs funkciója átalakult.

Az információáramlásban bekövetkezett gyors változások összefüggésben állnak a család és az iskola funkciójának viszonylagos csökkenésével, illetve a média és a kortárs csoport felértékelődésével (SIMON 2004). A család a legkorábbi életsza-

kasztól kezdve befolyásolja a gyermek fejlődését, hosszan tartó hatása alapvető érzelmi és viselkedési modelleket és a fejlődő személyiségbe, amely később ezeket, mint diszpozíciókat viszi tovább (BAGDY 1999). Felkészíti a gyermeket arra, hogyan legyen a társadalom integráns tagja, ezért a családnak igen erőteljes hatása van a politikai orientáció kialakulásában. A politikai szocializáció során meghatározó bázisként jelenik meg az a kognitív elem, amelyet a fejlődő egyén a korai családi élet során sajátít el. Ez a későbbiekben is tovább él valamilyen formában, vagyis ebben a korai időszakban szerzett politikai attitűdök tudattalanul is hatással lehetnek a későbbi felnőtt viselkedésre. Sajátos vonások és szociális attitűdök alakulnak ki és gyökeresednek meg ebben az életszakaszban. A család tehát különbözik minden más intézménytől, hiszen ez a központi szocializációs ágens – legalábbis az ún. egyénközpontú politikai szocializációs felfogások szerint –, amelyre a későbbiek során más ágensek is építkeznek, illetve az ezek által hordozott politikai értékek, ideológiák, mentalitások (DAWSON–PREWITT 1969).

A család akár implicit, akár explicit módon, de mindenképpen szocializál valamire. „Arra, hogy a politika független a mindennapoktól, az állampolgárok illetékeségétől – arra, hogy azok a dolgok, amelyekre a „mi” kompetenciánk is kiterjed, más értékek, más szabályok mentén szerveződnek, mint az „ő” politikájuk. A család tehát jellegzetes „kisember”-tudatot reprodukál az egyénben, hiszen miközben azt hiszi, hogy megkíméli a gyereket a politikától, éppenséggel védtelenül, felkészítetlenül hagyja az egyén és a politika viszonyának már a gyermekkorban is lehetséges konfliktusaival szemben (SZABÓ I.–CSEPELI 1984, 31). Ismereteink szerint a családok többsége nem beszélget nyíltan a politikáról, a szülők legtöbbször nem kezdeményeznek politikai témájú beszélgetéseket gyermekeikkel, sőt az sem ritka, hogy tabuként kezelik a témát. Mindezzel pedig azt érik el, hogy a gyermekek politikai ismerete, politikai véleménye nem gazdagodik családi hatásokkal (DÖGEI 1988). Magyarországon hosszú időn keresztül a család lehetett az az egyetlen színtér, ahol az egyén identitása, autonómiája kibontakozhatott – ha kibontakozott –, szemben a hivatalos intézmények totális politikai nevelésével. Így a magyar családok a mindenkori politikai rendszerrel szembeni védekező attitűdre rendezkedtek be. A családi idill ugyanakkor csak látszólagos. A család tartósnak tűnő folyamatos átalakulása – válsága? – az anyagi, egzisztenciális problémák erősen befolyásolják ezen intézmény politikai szocializációs funkciójának működését is. A családok helyzetét a '80-as évek közepétől kibontakozó, majd a rendszertranszformáció után nyilvánvalóvá vált gazdasági válság, a másfél millió munkahely megszűnése, egyes ágazatok teljes felszámolása, a munkanélküliség drámai mértéke, a korábbi tudások, kompetenciák és ezzel együtt az egzisztenciák totális megsemmisülése sem könnyítette meg.

Csákó Mihály szerint a magyar társadalom egyik sajátos ellentmondása, hogy éppen a család szocializációban betöltött funkciója gyengült meg a rendszerváltást követően, míg előtte éppen a család játszotta a kulcsszerepet a szocialista ideológia ellensúlyozásában (CSÁKÓ 2004). Szabó Andrea és Kern Tamás (2011) rámutat-

nak arra a jelenségre, amely szerint a családok Kádár-korszak alatti szocializációs stratégiái – részben a fenti okok miatt – tovább élnek. A gyermek a családban a politikai élettől való távolságtartást sajátítja el, hiszen otthon egyfajta tabuként kezelik a politikát. A fiatalokban a szocializációjuk során nem, vagy csak kevéssé alakul ki a politikai részvétel igénye. A szülők miközben küzdenek önmaguk, valamint gyermekeik egzisztenciájának fenntartásáért, gyakorlatilag magukra hagyják gyermeküket a politika világának útvesztőjében, nem igazán nyújtanak eligazodási támpontokat. A családi szocializáció ezáltal óhatatlanul is megerősítheti a fiatalokban azt a tapasztalatot, mely szerint a politika független a mindennapoktól. Szalai Erzsébet (2011) vizsgálatai szerint ráadásul a fiatal felnőttkorhoz érve a családi kapcsolatok jelentősége nemhogy csökkenne, hanem éppen hogy felértékelődik. A család nyújtja szinte az egyetlen biztos fogódzót a fiatalok számára. A munkanélküli fiatalok nagy részét a mai napig szinte teljes egészében a szülők tartják el, és ahogy ezt a Szabó Andrea és Kern Tamás kutatásai is megerősítik, a fiatalok körében általában nem erős a szülők elleni lázadás. Sőt egyenesen normakövető nemzedékről beszélhetünk.

ISKOLA

Az ember átlagosan életének 10–15 – legújabb kutatások szerint akár 20 – évét tanú-lással, iskolában tölti el. A tanítás közben, a különböző tantárgyak kisebb-nagyobb mértékben, akarva-akaratlanul valamilyen szinten érintik a politika eseményeit. Jelenleg a legtöbb iskolában tanítanak történelmet és társadalomismeretet, ezáltal – elvileg – a diákok megismerhetik múltjukat, kultúrájuk normarendszerét és a politika értékvilágát. Emellett a különböző iskolai ünnepek is hasonló nevelési célokat szolgálnak. Ugyanakkor megjelenik a politikum taníthatóságának a dilemmája is. Megfigyelhető jellegzetesség az ún. „itt-most-tudás”, amely arra utal, hogy a diákok politikai ismereteire leginkább a belső kötődés kialakulása nélküli felhalmozás jellemző. Vagyis a logika és a teljes elsajátítás hiánya érhető tetten. Ez elsősorban a direkt politikai és újkori történelmi ismeretekre vonatkozik. A gyerek az iskolában, ha a tananyagról van szó, viszonylag jól eligazodik az ismeretek között, de ha egy olyan helyzetbe kerül, amelyben az összefüggések komplexebb átlátásáról kellene tanúbizonyosságot adnia, akkor már kevésbé boldogul megszerzett tudásával. Minél fiatalabb korosztályokról van szó, annál inkább dominálnak az iskolai tanulmányok a történelemismeretben. Minél idősebb valaki, annál kiegyensúlyozottabb a sokféle forrás szerepe, mert elsődlegessé válnak a személyes élmények. Ezek a közvetett, komplex módon nyert ismeretek hozzájárulnak a történelemkép formálódásához is (KÉRI 1988). A közvélemény sokat vár az iskolától a politikai nevelés terén. A különböző politikai rezsimek pedig erősen ráéreztek arra, hogy az iskola mekkora befolyást képes kifejteni a gyermek világfelfogására, értékrendjére. Gondoljunk csak arra, hogy a fasizmus eszméinek meghonosodása érdekében Hitler és Musso-

lini milyen erőfeszítéseket tett azért, hogy a gyerekek már korai életszakaszukban elsajátítsák, magukévá tegyék az azzal kapcsolatos gondolatrendszer és érzésvilágot. A direkt politikai szocializáció legfontosabb ágense, az iskola a hivatalos viselkedés elsajátítását biztosította, míg a nem formális helyzetekre érvényes valóságértelmezéseket elsősorban a család közvetítésével lehetett megtanulni (PERCHERON 1971, SZABÓ I. 2009).

A politikai szocializáció szemszögéből nézve az iskola nemcsak egy nevelő intézmény, amely az ismeretek átadására alkalmas, hanem hatalmi szervezet is, voltaképp az egész társadalom mikro-modellje. Az iskola a belső viszonyaival társadalmi adottságként tudja a gyerekek számára közvetíteni a társadalom többé vagy kevésbé demokratikus működését, hierarchikus vagy emancipált magatartások iránti elvárásait (SZABÓ I. – CSEPELI 1984). Míg a család a gyermek érzelmeire hatva ér el bizonyos változást, addig az iskola a teljesítmény oldaláról orientál. A pedagógusok nem szocializációban, hanem elsősorban nevelésben gondolkodnak. Ha az oktatási intézmény fő funkciójában, az edukációban differenciálódás történik, akkor az a kapcsolódó funkciókra is hatással van, így az intézményi differenciálódás a kortárs csoport szocializációs folyamatait is befolyásolja. Az intézményes szocializáció hatásától nem lehet teljes mértékben függetlenedni. Az iskolai intézményt a társadalom a saját képére formálta, így az nem a társadalom közös kultúráját közvetíti, hanem az adott intézménytípust saját maga számára elkülönítő társadalmi csoport kultúráját. Egy adott tantárgy szocializáló hatása is eltérő lehet, hiszen másképpen hat tankönyvből elsajátítva az anyag és másképpen működik egy tanórán való közös feldolgozás, ezen belül is a pedagógus szerepe szintén hangsúlyos (CSÁKÓ 2011). A tanórán kialakult konfliktusok a politikai tanulás fontos terepei. A tanárok konfliktusmegoldó hajlamai és képességei erősebben befolyásolhatják a tanulókat, mint a direkt politikai tanítás törekvései. De mit várhatunk azoktól az általános vagy éppen középiskolai tanároktól, akik súlyos anyagi gondokkal küzdenek, pályájuk presztízs értékét nem fogadja el a társadalom, akik örülnek annak, ha az iskola oktatás-nevelési funkcióiból legalább az elsőt tiszta lelkiismerettel meg tudják valósítani. „...hasnólóan a nyolcvanas évekhez ismét oda jutottunk, hogy a direkt, iskolai szocializáció elsősorban a makroszintű politikáról szóló ismereteket, információkat adja át [a fiataloknak], és pontosan a napi gyakorlatban jól használható, a mikroszintű konfliktusokat feloldani képes, a történelem és osztályfőnöki órákon egyébként át nem adható készségeket, ismereteket, mintázatokot nem nyújtja a magyar fiatalok számára” (SZABÓ A. – KERN 2011, 46). Pedig az iskola falai között szerzett tapasztalatok kivetítődnek az egész társadalomra, és az iskolapadból kikerülő – fogódzó nélküli – fiatalok nyilvánvalóan azokhoz a mintázatokhoz nyúlnak, amelyeket a diszfunkcióval küzdő családokban és a szintén diszfunkciós iskolában tanulnak meg.

Nem szabad elfelejteni a diákönkormányzat mint nevelési tényező szerepéről sem, azonban Csákó Mihály (2011) szerint számolni kell azzal a tapasztalattal is, amely szerint a fiatalok nincsenek teljesen tisztában az iskolai demokrácia adta

lehetőségekkel. A középiskolások többnyire nem ismerik a jogaikat. A magyar oktatási rendszer hiányosan teljesíti az állampolgári nevelés feladatát, hiszen kevésbé segít felismerni, hogy a tanulónak – az állampolgárhoz hasonlóan – jogai vannak, és szintén kevésbé járul hozzá ahhoz, hogy a serdülő megismerhesse ezeket a jogokat és élhessen is velük. A magyar iskolákban sajnos nem élnek a demokráciára való nevelés hagyományai. A tanulók kritikusan is viszonyulhatnak az oktatási intézményeikhez, ám ezt mégsem teszik.

Nagyon érdekes – és kevésbé kutatott – problematika, hogy mi történik a főiskolákon vagy az egyetemeken. Mennyire tudja a felsőoktatási intézmény korrigálni az esetleges szocializációs defektusokat, egyáltalán kínálnak-e a felsőoktatási intézmények demokratikus szocializációs mintázatokat?

Magyarországon az iskolai nevelés csupán korlátozottan alkalmas értékek átadására. Az olyan kiemelten közösségi összetartó elemek (mint korábban például a kisdobosság) a jelenlegi felsőoktatásban tanuló fiatalok iskolai idejében gyakorlatilag teljesen elhalványult, megszűnt. Legtöbbször nem kerül sor a politikai rendszerváltással kapcsolatos történések, események tudatosítására, feldolgozására sem. A kamaszkori lázadás az új nemzedék többségénél nem következett be (SZALAI 2011).

KORTÁRS CSOPORT

A családi és az iskolai szocializáció mellett a fiatalok értékrendjének kialakulására – különösen serdülő koruktól fogva – a kortárs csoportok is erőteljes hatást gyakorolnak.

Az egyén egyszerre több csoport tagja is lehet, többszörös csoportidentitással rendelkezhet.

A csoportok között azonban általában csak egy olyan van, amelynek a szabályait, értékrendszerét akkor is elfogadja a fiatal, amikor nincs közvetlen kapcsolatban ezzel a közösséggel. Ha az egyén egy olyan referenciacsoportot választ, ahol az alapvető normarendszer gyökeresen eltér attól, amelyet családja – esetleg az iskola – képvisel, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy „rossz társaságba” keveredett. Itt valószínűleg arról van szó, hogy már a családi szocializáció során kialakultak azok a személyiségjegyek, amelyek ehhez a „más választáshoz” vezetnek. A kortárs csoportok arra kínálnak lehetőséget, hogy a későbbiekben a serdülő minél több viselkedésformát kipróbálhasson, gyakorolhasson és mindez – feltehetően – pozitív hatást fejtsen ki az egyén későbbi személyiségfejlődésére. Másrészt nagy valószínűséggel a fiatal olyan vonatkoztatási csoportot választ, amely alapján véve hasonlít a család értékrendszeréhez. Ranschburg Jenő (1993) szerint az értékrendszer tartalmát a család alakítja ki, míg a szocializáció megjelenési stílusát a kortárs csoport valósítja meg. A serdülőkori kapcsolatok, csoportok speciális politikai szerepet töltenek be, hiszen ezek is, akárcsak a család, erőteljes

formáló hatással bírhatnak a politikai szocializációban. Sokszor ezek a csoportok segítenek a korai gyermekkori értékek újragondolásában, átformálásában. Nem ritka jelenség az sem, hogy a családi hatások háttérbe szorulásával inkább az iskola, a kortárs csoportok szerepe és hatása válik hangsúlyosabbá a fiatal számára (DAWSON – PREWITT, 1969).

A kicscsoportokon belül végbemenő politikai szocializáció folyamatain keresztül a politikai rendszerrel kapcsolatos normák és értékek a rendszer egyes tagjaihoz lefelé közvetítve jutnak el. Ezen normák és értékek erősítik meg és juttatják el az egyéni politikai döntéseket a társadalompolitikai intézményekhez. Verba (1996) az integráló kicscsoportok egyénre gyakorolt hatását tekintve két időszakot különít el:

1. A politikai folyamatba való belépés előtti időszakban, a politikai szocializáció folyamatában az elsődleges csoport kialakítja azokat a predispozíciókat, amelyek a későbbiek során aktivizálódnak, felbukkannak a politikai részvételben. Ezek fogják meghatározni az olyan politikai tettek jellegét, mint a szavazás vagy nem szavazás, a politikai kérdések iránti érdeklődés vagy érdektelenség, a törvényeknek való engedelmesség vagy azok megszegése. Az elsődleges csoport egyénre gyakorolt hatásának számos formája ismert, így a közvetett vagy közvetlen, a konkrét politikai magatartás, mint párttámogatás.
2. A folyamat itt nem ér véget, hiszen a részvétel időszakában az elsődleges csoportok tovább formálják az egyén politikai viselkedését, magatartását. A kortárs csoport szintén egy ilyen kicscsoport, amelynek hatása nem csupán a felnőtté válás koráig, hanem gyakorlatilag élethosszig érezhető.

TÖMEGMÉDIA

A tömegkommunikációs eszközök napjainkban fontos szerepet játszanak a fiatalok életében és politikai szocializációjában. Az írott sajtó szerepe talán már nem annyira hangsúlyos a vizuális kultúráéhoz képest, a családok hajlamosak a „televízió gondjaira bízni” gyermeküket, hiszen ezáltal rendkívül sok időt, energiát spórolhatnak meg. A média erős személyiségformáló szerepével számolni kell. A gyermekkori szocializációban teljesen új korszak kezdetét jelentette a modern tömegkommunikációs eszközök megjelenése és elterjedése. Mindez a rádió feltalálásával és elterjedésével kezdődött, majd folytatódott a filmezéssel, a televíziózással és a számítógépek használatával. Sok szerző szerint a modern technika elszakadt „Gutenberg-galaxisától”. A gyermekek már korán megszokják a családi tévézést és a számítógépek használatát, mindez a köznapi kultúra részét képezi. Somlai (1997) utal arra, hogy a televíziós műsorprogram mennyire erős személyiségformáló hatással bír, hiszen rengeteg család ehhez igazítja napi időbeosztását. Az újság, a rádió, a televízió és az egyéb kommunikációs eszközök fontos szerepet játszanak a politikai orientáció szempontjából. A különböző események hihetetlen gyorsasággal jutnak el a legtöbb emberhez, akár szeretné,

akár nem. Emellett nem szabad elfeledkeznünk a média ártalmas hatásairól sem. A fiatalok nem rendelkeznek elegendő élettapasztalattal ahhoz, hogy a televízióban megjelenő tartalmakat elkülönítsék a valóságtól, és megfelelően súlyozzák azokat. Veszélyessé válhat a médiumokban megjelenő torzított valóságkép túlzott fogyasztása, amikor éppen kialakulóban van a fiatalok értékrendje (KÓSA 2005).

Az információ-áramlás rendkívüli mértékben felgyorsult. Szabó Ildikó szerint a politika üzeneteinek közvetítésében a média játssza a főszerepet, hiszen hatása gyorsabb és tágabb spektrumú, mint bármelyik másik ágensé. A nemzetközi és hazai kutatások leginkább a médiafogyasztási szokásokra irányulnak, így főként arról rendelkezünk tudással, hogy a politikumhoz kapcsolódó információkat mely csatornákból és milyen gyakorisággal szerzik be a megkérdezettek (SZABÓ I. 2009).

A média szerepe tekintetében a rendszertranszformáció óta eltelt időszakot több periódusra oszthatjuk: az 1989 előtti időszakra, a rendszerváltás és az 1996-os választás közötti periódusra, illetve az 1996-tól napjainkig terjedő évekre (SÓLYOM 2011). A kereskedelmi korszakban a média és a politika befogadókra gyakorolt hatását nem percepció sémák passzív elfogadásaként kell elképzelnünk, hanem a nézői beállítódások kontrollált, irányított aktiválásaként, amely tartalmaz kreatív és alávettett befogadói magatartást is. A „kontrollált aktivitást” egy műsor vagy egy politikus általi képes kiváltani a nézőkből, hogy egy elkötelezett befogadói magatartásra, azonosulásra készteni. A közönség nemcsak akkor lehet aktív, amikor elkerüli a média hatásait, hanem abban az esetben is, amikor kialakítja és fenntartja a média és a politika szereplőihez fűződő lojalitását. Ez az elkötelezettség legtöbbször nem egy passzív, elfogadó magatartás következménye, hanem egyfajta aktív, szándékos, kognitív elemeket magába foglaló döntés eredménye egy politikai mozzanat vagy műsor mellett. A média kizárólag azokra a személyekre van hatással, akik elég motiváltak és nyitottak ahhoz, hogy emocionális és kognitív kötődést építsenek ki vele. A közönség passzív tagjai azonban hajlamosak megőrizni távolságtartásukat, sokszor figyelmen kívül és kevésbé motiváltak egy esetleg politikai tartalmú hírfolyam kapcsán. Úgy tűnik, hogy a média nem az elkötelezetlen és passzív közönségre, hanem az aktív, motivált egyénekre gyakorol hatást.

A kereskedelmi híradó nem bír identitásképző potenciállal, hiszen egyrészt a vele való fogyasztói identifikáció tartalmi oldalról lehetetlen, másrészt nem jelenik meg identitásképző helyként, mivel nincsen a figyelemre méltó műsorok közé emelve. Kiesik a közönség érdeklődésének, azonosulási vágyainak fókuszából. Az individualizáció és a kollektív integráció együttes jelenléte jól szemlélteti a média terének ellentmondásosságát.

A társadalmilag aluldeterminált médiatér létrejötte a média hatásainak egyre erősödő kontextusfüggőségéhez, kiszámíthatatlanságához vezet. A népszerű, medializált nyilvánosságban a médiahatásokat egyre inkább az elköteleződés és a távolságtartás kiszámíthatatlan dinamikája mozgatja (CSIGÓ 2005).

A fiatalokra – már csak életkori tényezők miatt is – nem jellemző a különböző politikai műsorok iránti túlzott érdeklődés. A politikai hírek csak részlegesen érik el őket, amely egy sajátos alultájékozottsághoz vezethet. Különösen igaz ez annak tükrében, hogy minden médiatartalom-mérés szerint a kereskedelmi televíziók műsorstruktúrája a kilencvenes évek végéhez, a kétezres évek elejéhez képest jelentősen megváltozott. Az utóbbi két-három évben szinte alig-alig közölnek politikai híreket, a híradókat bulvárhírek dominálják. Ezért is fűztek/fűznek nagy reményeket a médiaszociológusok az internethez, amelyen a tájékozódás lehetősége elvileg korlátlan, és amely korrigálhatná a bulvármédia mindenhatóságát. A kérdés csak az, hogy az apolitikus fiatalokban kialakul-e egyáltalán az igény, hogy az információkat finomítsák, mélyítsék, a tartalmakat pontosítsák az ebben a korosztályban egyre nagyobb arányban használt internet révén. Az internet még napjainkban is viszonylag új és folyton változó médiumnak tekinthető, szocializációra gyakorolt hatása még nem teljesen egyértelmű. Az internettel ráadásul kikerülhető, megkerülhető a mainstream média, jobban előtérbe kerül az individuuum érdeklődése, a saját, szűrők nélküli választás lehetősége, ami megkönnyíti a célzott kommunikációt. A televízió korszakában passzíválódott választók újra mobilizálhatók lettek.¹

A politikai szocializációs ágensek ugyanakkor kölcsönhatásban vannak egymással, fontossági sorrendjük a felnövekvő egyén számára állandóan változik, ezért fontos, hogy a különböző intézmények hatását ne egymástól függetlenül, hanem egymás függvényében kezeljük (SOMLAI 1997). A rendszerváltás utáni időszak politikai szocializációs modellje így, mint egyfajta fragmentált, „félperifériás” modell írható le. A modellt a szocializáció tényezői (család, iskola, médiumok, kulturális közvetítők, tartalmak) közötti gyenge és esetleges kapcsolatok jellemzik. Egyszerre és párhuzamosan zajlik az egyes ágensek le- és felértékelődése, és nem szinergiákról, hanem fragmentálódásról beszélhetünk. A család szerepe elvileg felértékelődik, ugyanakkor maga a család, mint intézmény súlyos problémákkal küzd, hiszen egyre több időt töltünk iskolában, mégis a politikai szocializáció szempontjából az iskola egyértelműen diszfunkcionális. Ez együttesen azt eredményezi, hogy felértékelődik (a családon) az iskolán és a formális szervezeteken kívüli informális és ezáltal nehezen kontrollálható szocializáció jelentősége. A fragmentált és disszonáns szocializációs ágensek nem állnak össze egységes rendszerré, és ebben a félperifériás szisztémában minden arra mutat, hogy a diákok kevésbé látják át érdekeik, igényeik érvényesítése, sérelmeik orvoslása és a rendelkezésükre álló demokratikus formák közötti kapcsolatot. Ha a kibocsátó család gyenge és az iskolai demokrácia gyakorlata elégtelen, akkor kevésbé tudja segíteni a demokráciával kapcsolatos igények világos megfogalmazását (CSÁKÓ 2004).

¹ Az internet és a hozzá kapcsolódó Info-Kommunikációs Technológia (IKT) politikai részvételre gyakorolt hatásáról részletesen lásd Szabó Andrea – Oross Dániel tanulmánykötetünkben közölt írását.

A FIATALOK POLITIKAKÉPE

A szociológiai vizsgálatok szerint a fiatalok többsége általában negatív képpel rendelkezik a politika világról. Többségük nehezen igazodik el benne, főként az elmúlt rendszerrel kapcsolatos fogalmak keltenek homályos képzeteket bennük, amely valószínűleg az ismerethiánnyal is magyarázható. Valószínűsíthető, hogy a hallgatók számára a politika szó erőteljes ellenérzéseket vált ki, és a politika mint kifejezés is távol áll tőlük, nem csak maga a jelenség. Azokat a szavakat ítélik ugyanis pozitívnak, amelyek kevésbé kapcsolódnak össze a politikai élettel (ilyenek az emberi jogokkal, a közmegelegedéssel, a szociális biztonsággal és a jóléttel kapcsolatos kifejezések) (ld. SZABÓ I.–ÖRKÉNY 1998, GAZSÓ F. – LAKI 2004).

A fiatal korosztály sokszor nem annyira egyéni tapasztalat alapján minősít, hanem a környezet reprezentációit alapul véve a mindennaposan előforduló, negatíván értékelt viszonyrendszereket emeli át.

A politikai aktivitás (inaktivitás) kapcsán a kilencvenes évek vizsgálatai a fiatalok politikai érdeklődésének hiányára, alacsony cselekvési késztettségére mutatnak rá. Kutatások kimutatták azt a tendenciát, amely szerint eltérő politikai érdeklődéssel és aktivitási igénnyel jellemezhetőek a fiatalok. Az ifjúsági korfán felülről lefelé haladva egyre nőtt a politika iránti közöny. Gázsó Ferenc és Laki László (2004) rávilágítottak arra is, hogy a fiatalok politikai érdeklődése nem minősíthető folyamatosnak és magas intenzitásúnak, hanem inkább eseti jellegű. A 2000-es, 2004-es és 2008-as kutatások sem mutattak trendszerű javulást.

Az eredmények szerint az ifjúság számára a politikai szféra átláthatatlan, távoli és általuk egyáltalán nem befolyásolható világ. A nem hivatásszerű politizálást eredménytelennek tartják, míg a hivatásszerű politizálás presztízse olyannyira alacsony számukra, hogy annak keretei között nem szeretnének tevékenykedni. Az *Ifjúság2000* (LAKI–SZABÓ A.–BAUER 2001), az *Ifjúság2004* (BAUER–SZABÓ A. 2005) és az *Ifjúság2008* (BAUER–SZABÓ A. 2009) kutatási beszámolója is hasonló megállapításokat fogalmaz meg. "A politika iránti érdeklődés szintje azonban továbbra is igen alacsony a korosztályon belül. A válaszadók 60 százalékát nem, vagy egyáltalán nem érdekli a politika. Közepes intenzitású érdeklődés mintegy 30, intenzívebb érdeklődés 9 százalék esetében regisztrálható. Sem 2000-hez, sem 2004-hez képest nem mutatnak emelkedést az adatok: 2000-ben és 2008-ban egyaránt 2,19 volt az ötfokú skála átlaga, míg 2004-ben ennél is kevesebb, 2,08 százalék. Inkább azt mondhatjuk, hogy az elmúlt nyolc évben nagyjából hasonlóan alakult a magyar fiatalok politikai affinitása." (BAUER–SZABÓ A. 2009, 107). Minél alacsonyabb iskolázottságú a fiatal, annál kevésbé mutat érdeklődést a politika iránt. Mindez utalhat a politikai intézményrendszer egyes elemei iránt megnyilvánuló nagyfokú bizalmatlanságra.

A rendszerváltás óta történt változások olyan folyamatokat indítottak be, amelyek mellett a demokrácia máig nem tekinthető teljes mértékben kiépültnek és megszilárdultnak. A fiatal demokrácia képlékenységénél, változékonyságánál fogva

számtalan bizonytalanságot rejt az állampolgárok számára. Szabó Ildikó szerint a fiatalok útkeresésének nehézsége a megfelelő minták és modellek hiányában kereendő (SZABÓ I. 2009). A 18–29 éves választókra fókuszálva elmondható, hogy a rendszerváltás előtti időszakkal kapcsolatban kevés, vagy szinte semmilyen közvetlen tudásuk sincsen, így ”érintetlen” nemzedéknek tekinthetők, akik már természetes módon adottak tekintik a demokrácia nyújtotta lehetőségeket.

Az ember a politikához sem viszonyul másképpen, mint a társadalmi élet más területeihez. Hasonló logikai sémákat, viszonyulási módokat követ a politika esetében is. A fiatal generációk politikához fűződő viszonya talán csak abban különbözik, hogy a politika kevésbé érdekli őket, kevésbé tartják életük szempontjából hangsúlyosnak. A rendszerváltás időpontjában a 18–29 éves fiatalok egy része óvodába vagy általános iskolába járt. A szocializálós intézményeket, elsősorban a családot és az iskolát olyan szereplők jelentették, akik nem demokratikus rendszerben szocializálódtak, ezért az új berendezkedéshez való alkalmazkodás nehézséget jelenthetett számukra. Tehát a fiatalok közvetlenül ugyan, de magukon viselhetik a pártállami rendszer örökségének egy részét, amely befolyással lehet politikai kultúrájukra, szocializációjukra. Így a közvetített örökség hatását feltételezhetjük a politikától való távolmaradásukban, a politikai tanácstalanságukban, a tekintélyelvűséghez való viszonyukban, az intézményekhez fűződő bizalmuk tekintetében (SÓLYOM 2011).

A fejünkben lévő reprezentációk (MOSCOVICI 1984/2002) pedig erőteljesen meghatározzák azt, hogy a körülöttünk lévő világhoz milyen módon viszonyulunk. Egyik nemzedékről a másikra változik a reprezentációs mező szélessége, és változnak azok a pontok is, amelyek körül kialakul a reprezentációk együttese. Így fontos szerepet kapnak az egyén tapasztalatai, azok a társadalmi, gazdasági és politikai körülmények, amelyek alapján az egyén megalkotja saját reprezentációját a világról. Szabó Andrea és Kern Tamás (2011) kiemelik, hogy a fiatalok csaknem felére jellemző elégedetlenség az új kapitalista rendszer egészére vonatkozó negatív attitűdökben összegződött. Az új demokratikus hatalmi és uralmi rendszer működése alapvetően elégedetlenséget vált ki a fiatalok körében, akik szerint a rendszeranomáliák azzal hozhatók összefüggésbe, hogy Magyarországon még nem bontakozott ki teljes mértékben a demokratikus elemek működése. Másrészt a politikai élet működése átláthatatlan, túlságosan bonyolult számukra, így érthető az attól való idegenkedés érzete. Az a sztereotípiák alakult ki, hogy a politikusok partikuláris érdekeket képviselnek, és az állampolgárok nagy részének bevonása nélkül tevékenykednek. Érzékelhető a demokratikus intézményekkel szembeni (pl. pártok, parlament, kormány) erőteljes bizalmatlanság. A rendszerváltás után létrejött új demokratikus rendszer – sem a létbiztonság, sem pedig az uralmi-hatalmi szerkezet működése tekintetében – nem jelent azonosulási felületet a fiatalok számára.

A Kádár-korszakkal kapcsolatos ambivalens vélekedés után nem meglepő, hogy a 15–29 évesek 14 százaléka azon a véleményen van, miszerint bizonyos körülmények között egy diktatúra jobb, mint a demokrácia, további közel egyharmaduk

számára pedig gyakorlatilag lényegtelen, hogy demokratikus vagy diktatórikus körülmények között élnek-e. Az is feltűnő, hogy 14 százalék nem tudja eldönteni, melyik opció lenne megfelelőbb számára (BAUER–SZABÓ A. 2009).

A rendszerváltás megrekedt egy olyan szinten, amely lassan a társadalmi integrációt fenyegeti. Magyarországon a rendszerváltás idejében ígért általános jólét egyelőre nem valósult meg, az újkapitalizmusban a magyar társadalom a „roncs-társadalom” állapotába került, így nem várható el, hogy a mindennapi megélhetésért folyó küzdelemben a közösségi érdekeket tekintse elsődlegesnek. A magyar társadalomban pszichológiailag is kódolva van egy paternalista állam képe, amely kellően kompetens ahhoz, hogy az állampolgárok helyett alakítsa azok sorsát, ugyanakkor az egyéni érdekkijáró utak továbbra is megmaradtak. A politikai elittel szembeni folyamatos legitimációs deficit, valamint a politikai étellel szembeni közöny, az egyre erősödő társadalmi kritika magyarázhatja azt a folyamatot, hogy a fiatal korosztály körében magas a külföldi munkavállalás aránya, illetve a radikális politikai aktorokhoz történő vonzódás. A társadalmi törésvonalak a diktatórikus elnyomás következtében nem karakterizálódhattak a rendszertranszformáció során, így a politikai élet alakítása egy szűk értelmiségi réteg kezébe került. A civil társadalom erőtlensége, a kritikai értelmiségi attitűd és a demokratikus állampolgári nevelés hiánya mind-mind szorosan összefüggnek a demokráciadeficit kialakulásával (GAZSÓ F.–LAKI 2004, SZABÓ A.–KERN, 2011).

AZ ÚJ NEMZEDÉK „LÁZADÁSA”

Szalai Erzsébet (2011) és a Szabó Andrea–Kern Tamás szerzőpáros (2011) szerint az utóbbi években több kísérlet is indult a fiatalok generációs megszervezésére, amelynek egyik oldalán a Jobbik, másik oldalán az LMP áll. Szabóék ezt Kuruc.info² és Critical Mass³ nemzedékeknek nevezik. A Jobbik hatása talán amiatt tűnik intenzívebbnek, mert a társadalmi problémákra adott válaszai egyszerűek és mindenki számára könnyen befogadhatóak, míg az LMP a nemzetközi kötődésű „alterglob” mozgalmakból nőtt ki, fő ellenfele az újkapitalista társadalmi rendszer működési módja, és az azt irányító logika. Ellenségképük nem körvonalazott, üzeneteik nem annyira konkrétak, nehezebben kommunikálhatóak. A Jobbik a könnyebb ellenállás irányába mozog. Olyan ellenségképekkel operál, amelyet a kilátástalan helyzetben lévő fiatalok reálisnak éreznek.

A kutatások szerint a fiatalok inkább háritják az állampolgári részvétel felelősségét, a demokráciával kapcsolatban elsősorban a gondoskodó, jóléti szolgáltatásokat nyújtó állam feladatainak teljesítését várják el, míg a társadalmi cselekvési

² A Kuruc.info nemzedékről részletesen lásd Róna Dániel – Sörös Anett tanulmánykötetünkben közölt írását.

³ A Critical Mass nemzedékről részletesen lásd Keil András tanulmánykötetünkben közölt írását.

lehetőségek, a különböző önszerveződések és a civil kezdeményezések nem, vagy csak kevéssé vonzóak számukra. Többségük személyes biztonságot remél a demokráciától, amelynek fogalma alatt leginkább a törvény előtti egyenlőséget és a magánélet tiszteletben tartását értik, legkevésbé pedig a többpártrendszert és a kisebbségek jogainak védelmét (CSÁKÓ 2004). Szalai Erzsébet (2011) álláspontja szerint a 25–35 év közötti korosztály nem szerveződik egységes generációvá, nemzedékké és alapvetően azzal lázad, hogy egyáltalán nem lázad. A fiatal felnőttek nagyobb része identitásproblémákkal küzd és csak nehézségek árán képes egyensúlyban tartani életét. Az identitásukat nehezen meghatározni képes fiatalok száma azért olyan magas, mert az önmeghatározás több kiemelkedő eleme hiányos náluk. Kevésbé ismerik saját családjuk sorsát, történetét, és Magyarország múltjával sincsenek teljesen tisztában. A középiskolai történelemtanítás hiányosságai leginkább az elmúlt hatvan évre vonatkozóan mutatkoznak meg. Sok fiatal számára a tervezhető, biztos karrier sem jelenik meg, nincs stabil közössége, nincs vonatkoztatási csoportja, a legtöbben időn és téren kívül élnek. A szociológus úgy véli, a magyar fiatalok szinte egyöntetűen az őszinteséget tartják a legfontosabb értéknek, amely egyfajta lázadásszerű védekezés az őszintétlen világgal szemben, ugyanakkor mégsem beszélhetünk egy egységes generációvá szerveződésről. Az egységes generáció létrejöttének három feltétele van.

- Egyrészt szükséges egy meghatározó, erőteljes gyermekkori vagy kamaszkori társadalmi élmény.
- Másrészt kell, hogy a szülők elleni lázadás valamilyen módon világnézeti formát öltjön.
- Harmadrészt pedig kell lennie egy közös, megszemélyesíthető ellenségképnek.

Mindezek alapján lehet azt kijelenteni, hogy a mai fiatalok szülei generációt alkottak, hiszen korai társadalmi élményük (1956) a világnézeti alapon való lázadás a kommunista nomenklatúrával kapcsolatban álló szüleik ellen. Valójában egy ún. *racionális lázadás*⁴ történik, amely nélkülözi az érzelmi töltetet, a romantikát és a világmegváltást. A felsőoktatásban tanulók nem fordulnak szembe a szüleik értékpreferenciáival, csupán kihasználják, kiaknázzák a társadalom által biztosított kéréteket. Hirschman (1995) kivonulás opciójának gyakorlati megvalósulása tehát ebben az esetben több módon zajlik. Ha úgy ítélik meg, hogy itthon már nincs miért, nincs hová továbblépni, akkor elmennek külföldre munkát vállalni, egzisztenciát felépíteni, míg az itthon maradók biztos jövőépítés lehetősége híján jövedelmüket elsősorban fogyasztási cikkekre és szórakozásra költik el, amellyel lekötik magukat, elterelik figyelmüket arról a tényről, hogy nemzedékük passzivitásra ítéltetett. A kivonulás, a politikától való távolságtartás egy idő után determinál, elveszik a tiltakozás lehetősége, bár a kivonulás az egyén szempontjából akár előnyösebb is lehet (SZABÓ A. 2010). Előfordulhat azonban az is, hogy a kivonulási alternatíva je-

⁴ A kifejezést Szabó Andrea nyomán használjuk.

lenléte gátolja a tiltakozás technikájának kifejlődését. Szabó Andrea és Kern Tamás (2011) véleménye szerint a magyar fiatalok esetében arról van szó, hogy nem kilépnek a szervezett, politikai társadalomból, hanem lényegében „eltűnnek” a politikai társadalom számára, mert:

1. A rendszertranszformációt követően soha nem voltak szervezett, integrált, civil, valamint politikai szervezeti háló részesei. E szervezetek szövetei meglehetősen lyukasak, amelynél a meglévő szervezetek nem találkoznak a „piac” igényeivel.
2. A fiatalok már a nyolcvanas évek során is meglehetősen alacsony politikai érdeklődést és aktivitást mutattak, amely napjainkra nemhogy emelkedett volna, hanem tovább csökkent.
3. Kilépni csak tudatosan tudtak volna, azonban úgy tűnik, a magyar fiatalok többsége nem rendelkezik effajta tudatossággal.
4. Ha lett is volna szándékuk a kilépésre, szervezett keretek hiányában ezt akkor sem tudták volna megtenni.
5. Politikai inaktivitásuk során nem irányítói, hanem elszenvedői a történéseknek, így kontroll-tapasztalat híján lehetőségük sem adódott a kilépésre. Passzívan elfogadták, hogy kiestek a politikusok látóköréből, a politikai alrendszer szereplőinek érdeklődési köréből.

Szabó Andrea és Kern Tamás kutatásai azt jelzik, hogy a fiatalok politikához való viszonya részben rendszerfüggetlen (lásd a Kádár-korszakkal kapcsolatos tapasztalatokat és azok továbbélését), ugyanakkor a politikai történések, a makrogazdasági, makrotársadalmi folyamatok befolyásolják a szocializációs folyamatok megvalósulását és jellegét. A rendszertranszformáció óta eltelt évek alatt alapvetően deficitesek politikai szocializációs mechanizmusok épültek ki. Úgy tűnik, hogy már a Kádár-korszakban is elégtelenül működő szocializációs ágensek az elmúlt két évtized alatt még nyilvánvalóbb diszfunkciós működésmód jeleit kezdték mutatni. Egyrészt ebből fakad a fiatalok politikával kapcsolatos érdektelensége és inaktivitása, másrészt „kiesésük” és nem kilépésük a politikai társadalomból. A politikai kérdésekkel kapcsolatos közöny azonban nem jelenti azt, hogy ezek a fiatalok elégedettek lennének saját életkörülményeikkel és lehetőségeikkel. A rendszerváltás után felnövő ifjúság nem úttörő, hanem mintakövető, nem aktív alakítója a történéseknek, hanem passzív elszenvedője. Nem, vagy csak nagy jóindulattal jelenik meg a rendszerváltozás új politikai generációja.

Nem minden korosztály válik generációvá, s kérdés – és erre jelen kötet több tanulmánya utal –, hogy ez a korosztály vajon képes lesz-e a generációvá válásra. Lázadása milyen értékek mentén, hogyan történik meg és ez milyen irányba fogja befolyásolni a társadalmi viszonyokat? Képes lesz-e létrehozni egy olyan erős, tartós és személyes közösséget, amelyen keresztül hallatni tudja hangját, tehát megvalósul-e a korosztályi identifikációs folyamat? Vajon a racionális lázadás révén kialakul-e az az elit, amely hozzásegíti e korosztályt, hogy a politikai elit a jelen-

leginél komolyabban vegye, hogy igényeik, aspirációik komolyabb nyomot hagyjanak a politikai, gazdasági és társadalompolitikai döntések során? Jelen kötetünk tanulmányai részben vagy egészben ehhez az alapkérdéshez igyekeznek válaszokat nyújtani.

IRODALOM

- BAGDY EMŐKE (1999): *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2005) (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Budapest, Mobilitás.
- BAUER BÉLA – SZABÓ ANDREA (2009) (szerk.): *Ifjúság2008 Gyorsjelentés*. Budapest, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.
- CSANÁDY MÁRTON – LUX AMBRUS (1992): *Rendszerváltás és értéktudat: 300 budapesti középiskolás társadalmi és politikai értékrendje*. Budapest, Oktatókutató Intézet.
- CSÁKÓ MIHÁLY – BERÉNYI ESZTER – BOGNÁR ÉVA – TOMAY KYRA (2000): Politikai szocializáció Magyarországon a kilencvenes években. In: *Szociológiai Szemle*, 2000/1, 50–68.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2004): Ifjúság és politika. In: *Educatio*, 2004/4, 535–550.
- CSÁKÓ MIHÁLY (2011): Állampolgárokat nevel-e az iskola? In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2011): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 101-114.
- CSIGÓ PÉTER (2005): Közéleti diskurzusok és identitások a népszerű média terében. Miért nincs hatásuk a kereskedelmi híradóknak? *Médiakutató*, 2005/4. Forrás: http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_04_tel/02_kozeleti/01.html?q=Csig%F3%20Utolsó%20letöltés%202012.%20október%202.
- DAWSON, R. E. – PREWITT, K. (1969): *Political Socialization*. Boston, Little, Brown and Company.
- DÖGEI ILONA (1988): A család szerepe a politikai szocializáció szempontjából a hazai szakirodalom tükrében. In: Kéri László (szerk.): *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Budapest, MSZMP KP Társadalomtudományi Intézete. 12-35.
- ERŐS FERENC – MURÁNYI ISTVÁN – JANA PLICHOVÁ – VARGA RITA (1997): A társadalmi átalakulás és a demokrácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. In: *Politikatudományi Szemle*, 1997/4, 5–26.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2000): *Esélyek és orientációk – fiatalok az ezredfordulón*, Budapest, Okker Kiadó.
- GAZSÓ FERENC – LAKI LÁSZLÓ (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- HIRSCHMAN, A. O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Budapest, Osiris Kiadó.

- KARÁCSONY GERGELY (2005): A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 161–206.
- KEIL ANDRÁS (2012): Adalékok a Critical Mass nemzedékről. Az egyetemista-főiskolás LMP szavazók jellemzése. In: Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I.* Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 157–183.
- KÉRI LÁSZLÓ (1987) (szerk.): *A politikai szocializáció elméleti kérdései*. Budapest, Társadalomtudományi Intézete.
- KÉRI LÁSZLÓ (1988) (szerk.): *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Budapest, Társadalomtudományi Intézete.
- KÓSA ÉVA (2005): Gyerekek, serdülők és a média. In: Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva (2005): *Neveléslélektan*. Budapest. Osiris Kiadó, 363–430.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA – BAUER BÉLA (2001) (szerk.): *Ifjúság2000 Gyorsjelentés*. Budapest, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.
- LAKI LÁSZLÓ – SZABÓ ANDREA (2012): Fiatalok, demokrácia, jelen és múlt (1. rész). In: *Egyenlítő*, 2012/4.
- MOSCOVICI, S. (1984/2002): A szociális reprezentációk elmélete. In: Moscovici, S.: *Társadalom-lélektan*. Budapest, Osiris Kiadó. 210-289.
- PERCHERON, A. (1971): Az egyén politikai formálódása. In: Szabó Ildikó – Csákó Mihály (1999) (szerk.): *A politikai szocializáció: Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 18—43.
- RANSCHBURG JENŐ (1993): *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest, Integra-Projekt Kft.
- RÓNA DÁNIEL – SÖRÉS ANETT (2012): A kuruc.info nemzedék. Miért népszerű a Jobbik a fiatalok között? In: Szabó Andrea (szerk.) (2012): *Racionálisan lázadó fiatalok*. Budapest.
- SIMON JÁNOS (2004): *A politikai kultúra színeképei*. Budapest, Századvég.
- SÓLYOM ANDREA (2011): *Székhelyudvarhelyi középiskolások és kolozsvári egyetemisták politikai kultúrája*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola, PhD-disszertáció. Forrás: http://campuslet.unideb.hu/dokumentumok/solyom_phd_2011aprilis.pdf. Utolsó letöltés: 2012. május 20.
- SOMLAI PÉTER (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina Kiadó.
- SZABÓ ANDREA (2010): A politikai tiltakozások elmélete. *Jog. Állam. Politika*. II. évf. 2. sz. 121–137.
- SZABÓ ANDREA – KERN TAMÁS (2011): A Magyar fiatalok politikai aktivitása. In: Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2011): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 37–80.

- SZABÓ ANDREA – OROSS DÁNIEL (2012): A demokratikus részvétel tendenciái a magyar egyetemisták és főiskolások körében. In: Szabó Andrea (2012) (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012. Apátia – Radikalizmus – Posztmaterizmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében I.* Szeged, Belvedere Meridionale. pp. 65–111.
- SZABÓ ILDIKÓ – CSEPELI GYÖRGY (1984): Politikai érzelmek iskolája. In: *Jel-Kép*, 1984/2, 26–31.
- SZABÓ ILDIKÓ (1991): *Az ember államosítása. Politikai szocializáció Magyarországon.* Budapest, Tekintet Könyvek.
- SZABÓ ILDIKÓ (1992): Kollektív élmények a politikai szocializációban. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 1992/4, 21–33.
- SZABÓ ILDIKÓ (1994): Minden másképpen van. Politikai reszocializáció Magyarországon. *Világosság*, 1994/3, 61–73.
- SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL (1997): Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei. In: *Politikatudományi Szemle*, 1997, 3: 31-69.
- SZABÓ ILDIKÓ – ÖRKÉNY ANTAL (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája.* Budapest, Minoritás Alapítvány.
- SZABÓ ILDIKÓ (2000): *A pártállam gyermekei. Tanulmányok a Magyar politikai szocializációról.* Budapest, Hatodik Síp Alapítvány Új Mandátum Könyvkiadó.
- SZABÓ ILDIKÓ – FALUS KATALIN (2000): Politikai szocializáció közép-európai módra: a magyar sajátosságok. In: *Magyar Pedagógia*, 2000/4, 383–400.
- SZABÓ ILDIKÓ (2009): *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867-2006.* Budapest, L'Harmattan.
- SZALAI ERZSÉBET (2011): *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA (1976): A „szocializáció” szociálpszichológiai kutatásának néhány elvi és módszerbeli kérdése. In: Hunyadi György – Pataki Ferenc – Váriné Szilágyi Ibolya (szerk.): *Szociálpszichológiai kutatások Magyarországon.* Budapest, Akadémiai Kiadó. 291–319.
- VERBA, S. (1996): Az elsődleges (primer) csoport és a politika. In: Lányi Gusztáv (szerk.) (1996): *Politikai pszichológia.* Budapest, Balassi Kiadó – ELTE Szociológiai Intézet.